

National Identity and European Consciousness in France of 1990s

IDENTITATE NAȚIONALĂ ȘI CONȘTIINȚĂ EUROPEANĂ ÎN FRANȚA ANILOR 90

ANA-LUANA STOICEA

The essay aims at reflecting, from a twofold perspective, both sociological and historical, on the French national identity, emphasizing in the first part concepts such as nation, national identity, European consciousness, while focussing in the second part the parameters which characterize the French national identity nowadays, in order to observe the dialectical relation established between the former and the European consciousness, and the solutions that offer to each other.

Universul spiritual al epocii noastre este agitat de chestiunea identității. De la vest la est, popoarele europene sunt în căutarea unei identități care să poată răspunde provocărilor vremurilor noastre. Iată de ce, în această perioadă de construcție europeană, momentul ni s-a părut favorabil pentru a reflecta asupra reprezentări și devenirii identității naționale franceze. Am ales ca obiect al analizelor noastre Franța, deoarece, în spațiul mental european, cazul ei ni s-a părut paradigmatic: este vorba nu numai de o identitate puternică și care s-a afirmat ca atare de mai multe secole, dar și de o identitate care a influențat, prin exprimarea ei, construcția altor identități.

Ceea ce ne-a interesat astăzi cu precădere a fost imaginea identității franceze la începutul acestui deceniu, așa cum se lasă ea descifrată în lucrările științifice, și coexistența ei în mentalitatea franceză contemporană cu o conștiință europeană.

De aceea am încercat să combinăm două tipuri de abordări: pe de o parte o abordare istorică, pe de alta o abordare sociologică. Ambele ne-au părut pe cât de utile pe atât de interesante. Abordarea sociologică, mai apropiată de realitatea practică, permite o interpretare nuanțată a stării de lucruri actuale. La rândul său, perspectiva istorică s-a dovedit extrem de eficace, fundamental teoretic al observațiilor noastre bazându-se pe studii istorice.

Ne vom opri astfel într-un prim moment al parcursului nostru la a delimita semnificația noțiunilor asupra cărora studiul de față își propune să reflecteze (și anume asupra noțiunilor de *nățune, identitate, identitate colectivă*,

conștiință europeană), ca și asupra relațiilor ce există între aceste noțiuni (precizăm că interesul nostru nu a fost o trecere în revistă a nenumăratelor scrieri consacrate acestor noțiuni, ci trasarea contururilor lor, în accepțiunea pe care le-am dat-o în acest studiu).

Într-un al doilea moment, vom încerca să stabilim parametrii prin care se definește identitatea națională franceză la începutul anilor 90 (perioadă care ne-a interesat prin excelență), pentru a observa mai apoi raportul dialectic ce se stabilește între identitatea națională și conștiința europeană, influența lor reciprocă și eventualele soluții pe care și le oferă una celeilalte.

Națiunea a constituit de secole subiectul a numeroase dezbatere filozofice și ideologice. De o manieră generală, în perioada contemporană se conturează două definiții principale, ce se organizează în opoziție schematică între concepția franceză (conform căreia națiunea se bazează pe *soli și cetățenie*) și concepția germană (ce are ca termeni de referință *sâangele și cultura*), națiunea văzută deci ca voință și ca ereditate. În cele ce urmează ne vom îndrepta atenția asupra concepției conform careia națiunea apare ca fapt de voință.

În acest caz trebuie bine precizat că a defini o națiune numai prin voință și cultura comună a membrilor săi este absolut insuficient. Căci numai atunci când culturile devin "depozitari naturali ai legitimității politice"¹ se poate defini o națiune în funcție de voință și cultură, și de convergența lor cu unitățile politice.

Trebue subliniat aici accentul pus, în definirea națiunii, pe dimensiunea politică pe care o presupune aceasta și din această perspectivă îi datorăm lui Raymond Aron o explicație foarte clară a termenului: de la Revoluția Franceză, termenul de națiune desemnează "o specie aparte de comunitate politică", în care "indivizii au, în număr mare, o conștiință a cetățeniei și în care statul pare expresia unei naționalități preexistente".

Impregnată de politic, națiunea de națiune nu era mai puțin - până în urmă cu

câteva decenii - o noțiune asimilată atât la nivel individual cât și la nivel colectiv, ceea ce ne îndreptățește a gândi că în raportul ce se stabilește între individ șiumanitate, "referința la unitatea națională ar constitui fără îndoială un pol de referință intermediu și natural"².

Cea mai fidelă reprezentare a acestui pol de referință o constituie identitatea națională, expresie a ceea ce este mai semnificativ în comportamentul și mentalitatea unei națiuni.

Nu ne propunem aici să încercă o definiție a *identității*; fenomen subiectiv ea însăși, am risca să cădem astfel asupra unor nuanțe fie prea vagi, fie prea punctuale. Vom încerca să schițăm câteva date ce ne par definitorii. Identitatea este, înainte de toate, imagine de sine și reprezentare, dar în același timp, deoarece este construită mereu în raport cu Ceilalți, este imaginea pe care Ceilalți o dau despre ea. Identitatea se găsește la juncțiunea dintre organic și artificial, căci este în același timp înăscătură și formată, dată și construită. "Identitatea este moștenire și memorie. Ea se sprijină pe valori, pe simboluri și pe mituri fondatoare"³. În afară de aceste date, identitatea națională se caracterizează printr-o dimensiune politică, punctul său de referință, imaginea din oglindă fiind mereu Națiunea, Statul chiar.

Și dacă identitatea națională apare ca o imagine întoarsă către sine, determinată de raporturi de negație/ distincție netă față de Celalalt, asimilatoare sau indiferentă în cazul intruziunii unor elemente străine, conștiința europeană se definește ca un fenomen integralist și asumativ: integralist, deoarece acceptă ideea coabitării mai multor identități naționale, într-un spațiu unde locurile comune nu sunt greu de găsit; asumativ, deoarece adaptează fiecare identitate națională - cu specificitatele ei - la peisajul spațiului comun. Națiunea, ca realitate și concept, nu este apanajul unui popor sau al unei comunități.

În sensul său modern, fondat pe valorile universale și pe ideea de egalitate între oameni, națiunea este "contribuția Europei la civilizație".

IDENTITATE NAȚIONALĂ ȘI CONȘTIINȚĂ EUROPEANĂ

Iată de ce a existat întotdeauna o legătură strânsă între identitate națională și conștiință europeană, și de ce ele își răspund una alteia. Există identitate națională în cadrul Europei, avem o identitate anume în raport cu altele, apartinând unei națiuni și nu alteia în virtutea unei identități al cărei purtător conștient ne simțim, fiecare, dar avem de asemenei conștiință de a fi european. Astăzi putem afirma pe bună dreptate că "Europa devine imediata noastră vecinătate mentală, sau «internăționala noastră de proximitate»".⁵

Conceptul de națiune, în sensul modern al termenului, capătă formă la sfârșitul veacului al 18-lea și se concretizează pe parcursul Revoluției Franceze. În acceptiunea ei revoluționară, națiunea vine să se afirme ca o extindere a conștiinței naționale la întregul popor și, fapt important în egală măsură, ea aduce "legitimarea puterii de către conștiința socială a ansamblului administrațiilor".⁶ Pentru cei ce se definesc ca fideli tradiției revoluționare, identitatea societății franceze pleacă de la un rationalism datând din Secolul Luminișor și garantând egalitatea tuturor cetățenilor. Identitatea franceză își găsea expresia în principiile universaliste ale Republicii. La baza ei: principiile drepturilor omului, voință și auto-determinismul - rezultate ale contractului social. Identitatea franceză a afirmat mereu un raport direct al individului cu puterea, al cetățeanului cu Statul său. S-a afirmat că Franța este "o țară unde proiectul politic s-a aflat mereu în centrul identității naționale".⁷ Și poate datorită acestei conștiințe a participării directe la putere a fiecărui individ Statul a putut deveni puternic și centralizat, s-a bucurat de încrederea "supușilor" și a fost chiar motiv de mândrie pentru ei, a fost chiar felul lor de a se raporta la lume - ca cetățeni ai unui Stat-națiune.

Pentru a se ajunge la a avea conștiința identității naționale, a fost necesar un întreg proces de elaborare conceptuală: mai întâi, de assimilare a unei istorii comune și mai apoi conștientizarea unității. Această evoluție a conștiinței colective, ce presupune

achiziționarea unui patrimoniu de amintiri în care fiecare se poate regăsi, organizarea acestui patrimoniu în memorie colectivă și supunerea acestei memorii unui proces de simbolizare, această evoluție deci, deși îndepărtată în timp, poate da seama de anumite mutații survenite la acest sfârșit de secol în percepția franceză a propriei identități.

Pentru că această identitate nu mai are un conținut precis: ea este mai mult evocată decât descrisă. Această identitate, care timp de secole a facut obiectul unor eforturi de reprezentare, "este ca o imagine stearsă din care nu se mai vede decât conturul".⁸ Este interesant de observat că Franța este reprezentată și numită de mult timp ca hexagon (figură geometrică foarte apropiată de cerc, simbol al perfectiunii!)-această imagine, pe care o regăsim pe hărțile de odinioară, devenind astăzi reprezentativă.

Procesul de reprezentare a reușit de asemenei să impună figuri și simboluri ale națiunii: este vorba de o întreagă emblematică legată de instituțional (vom menționa numai capul de femeie- "figura Libertății cu boneta frigiană" în 1792 sau "cap de Republică" între 1848-1851-, vulturul, irișii).

Este de remarcat că, conform vizualizării mai clasice a entităților naționale, constănd în trei serii de figuri, și anume: aceea a Națiunii văzută ca femeie-alegorie, aceea a animalului heraldic și a omului din popor tipic. Franța face figură aparte printre națiunile europene. Ea beneficiază de o puternică reprezentare feminină, dar în ceea ce privește emblema oficială nu are un animal heraldic (cocoșul rămânând totuși la un nivel popular, infra-politic și neoficial), și nici la nivelul unei reprezentări generale, un francez arhetip, un om din popor stereotip general acceptat. Această absență a unui stereotip al "francezului de mijloc" ar putea sta mărturie a unui refuz de a da celorlalți o imagine de sine tipizată, un clichéu, și de asemenei ar dovedi o credință absolută în diversitate, în unicitatea fiecărui individ- fapt care nu este poate fără legătură cu relația directă a fiecărui individ cu

puterea.

Ne propunem să facem referință și la mitul oedipian al nașterii *natae*: eliminarea tatălui (a partenerului masculin) în Occident este legată de o fantasmagorie oedipiană ce se află în raport cu o formă de autism național sau de revendicare înverșunată a erenței (mit relevat încă din secolul al 16-lea) către Jean Bodin: "această mitologie revelă popoare orgolioase, pătrunse de vechimea lor, și care se consideră diferite de altele".⁹

Putem observa deci, pe de o parte, ideea unui Stat-națiune bine organizat, garantând drepturile individului, pe de altă parte, acest dublu refuz: un refuz al standardelor (francezul arhetip) și unul al autorității masculine. Aceste date au constituit termenii unei ecuații destul de stabile, până în a doua jumătate a secolului nostru. Această ecuație, pe care se construia o întreagă etimologie a națiunii, reunea "simboluri unitare"¹⁰ - de metaforism patern, cum ar fi regele sau șeful, și de reprezentare feminină, cum ar fi pământul (în franceză, *la terre*, substantiv feminin) - și "idei motrice"¹¹: voiaj de unitate, expansiunea, apărarea colectivă.

Cum simbolurile unitare au fost mereu, de la adevărata afirmare a identității naționale, contestate (și este suficient să amintim faptul de a opune *regelui* - în calitatea lui de deținător al suveranității prin voiaj divină - *națiunea* - considerată ca instanță suverană legitimă), profitul a fost al unei autorități mai neutre, reprezentate de către instituții cu care individul avea în plus un raport direct (garantat de drepturile lui). Lipsa unei autorități paterne a determinat o autonomie prea accentuată la nivelul mentalității individuale.

Nu este deci deloc dificil de înțeles de ce tripla revoluție survenită cu câteva decenii în urmă (*la révolution des mœurs, de l'emploi et de l'éducation*) afectând aşadar moravurile, domeniul locurilor de muncă și educația), ce a avut loc în plină "eră a vidului" (Gilles Lipovetsky) și care a adus cu sine o largă difuzare a atitudinilor și comportamen-

telor hedoniste, anti-autoritare și anti-institutionale, aducând de asemenei accesul sporit al măinii de lucru de origine imigrată și creșterea nivelului de educație, de ce această triplă revoluție, deci, determină o pierdere de consistență a simbolurilor unitare pe care se baza mitologia națiunii, fundament al identității franceze. Ceea ce a avut ca rezultat un refugiu în registrul ideilor motrice: autoritatea Statului este amenințată, echilibrul vieții cotidiene (familia) este bulversat, locul de muncă nu mai este sigur: refugiu este căutat a) în voiaj de unitate- dar de această dată fie la un nivel mult mai redus (comunitate sau regiune) fie la un nivel mult mai larg decât națiunea (Europa), b) în apărarea colectivă - și este poate suficient să menționăm revirimentul mișcărilor naționaliste.

Ne aflăm astfel la începutul anilor 90 în fața unei stări de criză, resimțită atât la nivel individual, cât și la nivel colectiv. Mult prea încrezător într-o națiune ce se definea prin libertatea ce o păstra individul în hotărârea propriului destin, în ciuda apartenenței la o anume societate, "individul își află națiunea în interiorul său"¹². Ceea ce face ca în prezent el să fie dezamăgit de realitatea ce vine să nege principiul fondator al Statului-națiune, pentru care idealul era coincidența pe un teritoriu dat al organizării politice cu unitatea culturală.

Ori identitatea națională franceză a căzut în capcana propriului principiu definitor: și anume prea multă permisivitate, egalitate, libertate și voiaj: "mitul francez nu glorifică o origine etnică imposibil de împărtășit, prin definiție, de către cineva care nu face parte din acea etnie, ci un ansamblu de valori politice și/sau culturale la care «străinul» poate adera"¹³. De aceea criza care amenință în prezent este atât internă, cât și externă. În interior criza este determinată de o puternică scădere a autorității Statului, dublată de o imigratie importantă. Din exterior, amenințările vin mai ales din partea unei mondializări a economiei și din pierderea suveranității statale pe plan internațional. Toate acestea și încă alte motive fac astfel

IDENTITATE NAȚIONALĂ ȘI CONȘTIINȚĂ EUROPEANĂ

încât societatea modernă să aibă un caracter anonim și necontrolabil, care determină o pierdere de identitate pentru instituțiile tradiționale ca Statul-națiune.

În această stare de criză, de căutare a unor noi dimensiuni pentru o identitate puțin recognoscibilă, atenția se îndreaptă către alte orizonturi spirituale: ceea ce nu presupune părăsirea unui spațiu deja familiar, ci numai abordarea lui din altă perspectivă.

Astfel descoperim o conștiință europeană. În afirmarea identității naționale există deja un mod de a se defini cu vocație universalistă (exemplu: „...a fi francez, însărcină să fie cetățean conform principiilor drepturilor omului”¹⁴; „ești francez prin practica unei limbi, prin însușirea unei culturi, prin voiația de a participa la viața economică și politică”¹⁵), prin invocarea unor principii foarte generoase și foarte deschise. Aceste principii se vor regăsi în toată Europa, și ele se adaugă unei culturi ce s-a aflat mereu în acord cu, dacă nu chiar în fruntea evoluției culturale europene. Nu este deloc greu să regăsim peisajul continental al valorilor umaniste.

Este de asemenea important de subliniat că pentru a se regăsi cetățean al Europei, „pentru a fi un om recunoscut universal, trebuie să fii cetățean al unei anumite națiuni” constatătate prin autodeterminarea colectivă și reprezentată de un Stat¹⁶.

Un ultim argument teoretic în favoarea vocației europene implicate a identității naționale franceze, îl aflăm în discursul rostit de Clémenceau în ziua armistițiului din 1918: „Franța, ieri soldat al lui Dumnezeu, azi soldat al civilizației, va fi mereu soldat al idealului”. „Soldat al lui Dumnezeu”. Franța a deservit interesele Bisericii, al cărei cămin etern este Europa; „soldat al civilizației”, Franța a apărat valorile vieții, drepturile omului - ce își au rădăcina în solul Europei. „Soldat al Idealului”, această sintagmă subântinde evident un câmp referențial cuprinzând nu numai Franța, nici numai Europa, ci poate întreaga omenire.

Practic, această deschidere spirituală

către Europă se constată la lectura sondajelor de opinie: un sondaj ce se referă la „identitate europeană și stereotipuri naționale într-un sondaj «transfrontiere»”, un altul intitulat „Parlez-moi d'Europe” (Vorbiți-mi despre Europa), și în sondaje realizate de Comunitatea europeană/Uniunea europeană, și care fac referință la unificarea Europei occidentale, la atitudinea în privința apartenenței țării în cauză la Comunitatea europeană, ca și la sentimentul global de satisfacție în privința vieții în general.

Este interesant de observat că prin suprapunerea acestor sondaje se obține o grilă de lectură care permite distincția mai multor nivele de percepție a conștiinței europene.

Un prim nivel care ne-a interesat (și a cărui alegere nu a fost întâmplătoare) a fost pur și simplu nivelul fizic; se constată astfel că din punct de vedere geografic, realitatea Europei este independentă de cea a CEE, sau a altor instituții. Raportată la asemenea forme afișate, Europa are întrucâtva o obiectivitate fizică independentă și anterioară.

La nivelul „cultură, valori”, se observă că aceste noțiuni presupun unitatea, trăsătura comună, ceea ce trimează la existența unui „fond comun” în care sunt totuși asociate, chiar confundate, cultura și rasa văzute ca „fapte de identitate” ale Europei. Și n-ar fi poate lipsit de interes să notăm că reprezentarea unei culturi omogene, unitare în sine dacă nu chiar unificate, conține noțiunile de „diversitate”, de „multiplicitate” culturală.

O transformare notabilă apare în registrul instituțional - la capitolul apărării (transformare pe care un ziar german o comentă chiar la maniera următoare: „francezii care altădată erau așa gaulliști, se arată așa europeni”) - francezii pronunțându-se în mare număr pentru o apărare comună în Europa (comunitară).

Se remarcă astfel o percepție accentuată a dimensiunii europene, din punct de vedere cultural și chiar instituțional. Dar de îndată ce este vorba de aspectul social și economic, protecționismul de tendință

năționalistă sufocă eforturile de deschidere către Europa.

Acest fapt reiese cu claritate din sondaje, unde se vede că în anii 1990-1991 francezii se pronunțau într-o proporție importantă pentru aderarea la Comunitatea europeană, și aveau o părere bună asupra apartenenței Franței la Comunitate, dar că de îndată ce Tratatul de la Maastricht a intrat în vigoare, se înregistrează o scădere a entuziasmului pro-european, însotită de o scădere a sentimentului de satisfacție în privința aprecierii vieții în general ca și - de o mare importanță - o scădere considerabilă (percepută ca atare) a nivelului de democrație în țara lor.

Se manifestă deci numeroase rezerve în ceea ce privește punerea în aplicatie a unui mecanism de funcționare comun în Europa occidentală. Ceea ce se poate explica și prin faptul că în cadrul acestui grup de state, vechile rivalități își fac încă simțite ecurile (identificarea prin raport cu

Celălalt, perceput în manieră tradițională ca adversar, continuă să se manifeste).

Definindu-se cu precădere prin trăsătura sa politică, în zilele noastre identitatea națională franceză se vede pusă în pericol prin evoluția propriilor parametri. Evenimentele scenei politice, economice, sociale fac din ce în ce mai necesară căutarea unui loc comun în spațiul spiritual (și nu numai) european; de aceea conștiința europeană apare ca un loc de proiecție a tot ce este mai bun (al tuturor aspirațiilor) și a tot ce este mai rău (al tuturor pericolelor). Dar identitatea națională și conștiința europeană coexistă într-un raport de re-definire permanentă, în care tendința predominantă este aceea de deschidere, deoarece este sigur că astăzi "nu se mai scrie istorie națională. Istorul zilelor noastre nu va mai accepta să separe Franța de celelalte țări, nici în politica sa externă, nici în politica sa internă" (Philippe Ariès).

Note și bibliografie

1. Gellner, Ernest, **Nations et nationalismes**, Bibliothèque historique Payot, 1994, chap. 5 "Qu'est-ce qu'une nation?"
2. Delanoë, Gil; Taguieff, Pierre-André (sous la direction de), **Théories du nationalisme. Nation, nationalité, ethnicité**, Eds. Kimé, Paris, 1991
3. Lipiansky, Edmond Marc, **L'Identité française. Représentations, mythes, idéologies**, Eds. de l'Espace européen, 1991
4. Schnapper, Dominique, **La France de l'intégration**, Bibliothèque des Sciences Humaines, Eds. Gallimard, 1991
5. Bougnoux, D., **La communication par la bande**, Paris, La Découverte, 1991
6. Dubois, Claude-Gilbert (textes réunis par), **L'imaginaire de la nation**, Presses universitaires de Bordeaux, 1991
7. Schnapper, Dominique, Op. cit.
8. Lipiansky, Edmond Marc, Op. cit.
9. Dubois, Claude Gilbert, Op. cit.
10. Idem
11. Idem
12. Schnapper, Dominique, Op. cit.
13. Schnapper, Dominique, Op. Cit.
14. Schnapper, Dominique, Op. Cit.
15. Leca, Jean, **Nationalisme et universalisme** în *Pouvoirs*, no. 57, PUF, 1991

IDENTITATE NAȚIONALĂ ȘI CONȘTIINȚĂ EUROPEANĂ

- Balibar, Etienne; Wallerstein, Immanuel,
Race nation classe. Identités ambiguës,
Eds. de la Découverte, Paris, 1990
- Delannoi, Gil; Taguieff, Pierre-André (sous
la direction de), **Théories du
nationalisme. Nation, nationalité,
ethnicité**, Eds Kimé, Paris, 1991
- Dubois, Claude-Gilbert (textes réunis par),
L'imaginaire de la nation, Presses
universitaires de Bordeaux, 1991
- Gellner, Ernest, **Nations et nationalismes**,
Bibliothèque historique Payot, 1994, chap.
5 "Qu'est-ce qu'une nation?"
- Hobsbawm, Eric, **Nations et nationalismes
depuis 1780**, Bibliothèque des histoires,
Eds. Gallimard, 1992
- Lipiansky, Edmond Marc, **L'Identité
française. Représentations, mythes,
idéologie**, Eds. de l'espace européen,
1991
- Schnapper, Dominique, **La France de
l'intégration. Sociologie de la nation**
- en 1990, Bibliothèque des Sciences
humaines, Eds. Gallimard, 1991
- Entrer dans le XXIe siècle. Essai sur
l'avenir de l'identité française**, Rapport
du groupe *Horizon 2000* présidé par
Emmanuel Le Roy Ladurie, Eds. La
découverte/La documentation française,
Paris, 1990
- Nations, nationalismes, transitions**, Presses
universitaires de Bordeaux, 1992
- Esprit, La documentation française, octobre
1991
- Le Débat**, Eds. Gallimard, no.63 janv.
févr.1991
- Le Débat**, Eds. Gallimard, no.75 mai aout
1993
- Mots/ Les langages du politique**, Presses
de la Fondation nationale des sciences
politiques, no. 36. mars 1993
- Pouvoirs**, PUF, No.57- Nationalismes, 1991
- Eurobaromètre. L'opinion publique dans
l'Union européenne**, mai 1994